

KÖZLEMÉNYEK

Editnek, aki már nem érhetette meg ennek a közleménynek a megjelenését.

Két ismeretlen 16. századi prognosztikon a szombathelyi Smidt Múzeumból. Az alábbiakban két, eddig ismeretlen, 16. század eleji nyomtatványt mutatunk be, melyek 2021 tavaszán kerültek elő a szombathelyi Smidt Múzeum¹ muzeális könyveinek feldolgozása során. Noha Smidt Erzsébet, a múzeum korábbi igazgatója tollából több tanulmány is született az itt található nyomtatványok néhány kiemelkedő darabjáról, a több száz kötetes gyűjtemény szisztematikus, részletes feldolgozása csak napjainkban vette kezdetét.² E munka során derült ki az – egyébként a könyvleltár legelső tételeként (SK.72.1.1.) bejegyzett – kolligátumkötetről, hogy annak két nyomtatványa, melyet Johannes Stabius, illetve Johannes Muntz humanista tudósok jegyeznek, valójában eddig ismeretlen, unikális darabok.

A kolligátumok kötése papírtáblás fehér pergamen, a gerincen kézzel írt felirat olvasható: OPE-RATIO ASTROLOGICA JOANNES MUNTZ. Az első nyomtatvány címlapján megtalálható egy kézzel írt, korábbi possessorbejegyzés is: „Ex Libris Stephani Deák 1794”.³ Ennél többet azonban sajnos a kötet provenienciájáról nem tudunk, így azt sem, kitől került Smidt Lajos tulajdonába.

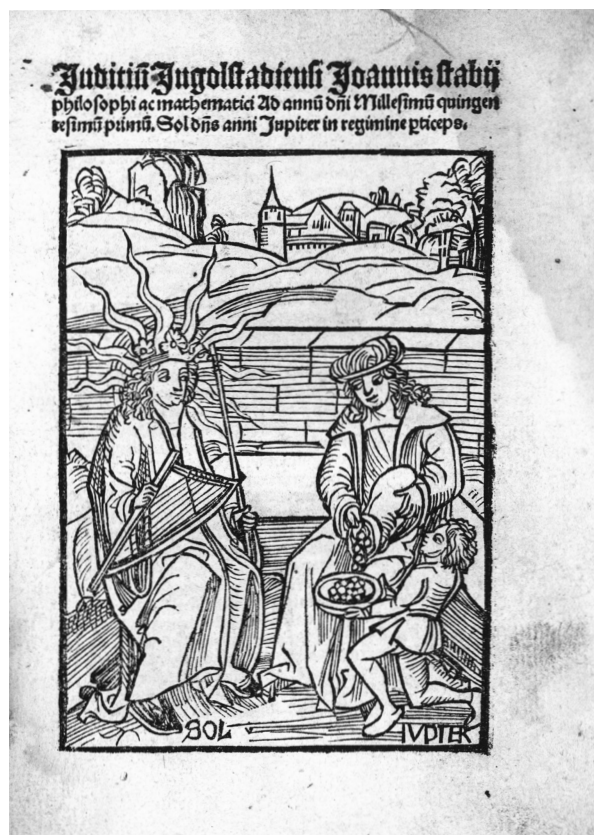
A kolligátumkötetben négy nyomtatvány található: a jelen közleményben tárgyaltakon túl Johannes Regiomontanus két munkája, melyeket 1490-ben Erhard Ratdolt nyomtatott Augsburgban.⁴ A másik két műről a következőket tudtuk megállapítani: mindkettő prognosztikon, illetve az első levélen a szerző neve és a mű címe is olvasható volt. Mivel a szakirodalomra támaszkodva nem sikerült azonosítanunk a két nyomtatványt, a berlini Staatsbibliothek ősnymtatvány- és korai

¹ Dr. Smidt Lajos (1903–1975) főorvos, műgyűjtő országos szinten is kiemelkedő magángyűjteményét 1968-ban ajánlotta fel Szombathely városának és Vas megyének. Az alapító nevét viselő Smidt Múzeum 1971-ben nyitotta meg kapuit, ma a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum tagintézménye.

² Az 1711 előtti nyomtatványok katalógusa a múzeumi évkönyvben, sorozat formájában kerül publikálásra, melynek első része az ősnymtatványokat és antikvákat tartalmazza. TANGL Balázs, *Muzeális könyvek a Smidt Múzeumban, I. rész, Ősnymtatványok és antikvák = Savaria – A Vas Megyei Múzeumok értesítője*, 43(2021), 123–135. Várható megjelenés: 2022 folyamán.

³ A múzeum gyűjteményében található egy másik kötet, melyből többet is megtudhatunk Deák István személyéről. Az itt olvasható bejegyzés szerint a 18. század végén ügyvédként tevékenykedett a vármegyei bíróságon. HERMANN, Hugo, *Pia Desideria...* (Antverpiae: apud Lucam de Potter, [c. 1657], jelzete: SK.73.39.1.) című művében, a kötéstábla tükrén a következő bejegyzést tette: „Ex Libris Stephani Deák jud. Com. Adv. Comp. Ginsii A° 1787 Xris 45.” (sic!)

⁴ REGIOMONTANUS, Joannes, *Tabulae directionum projectionumque.* – (*Tabella sinus recti*), ed. Johannes Angelí, Augsburg, Erhard Ratdolt, IV. Non. Jan. [2. Jan.] 1490, és ALLIACO, Petrus de, *Concordantia astronomiae cum theologia*, ed. Johannes Angelí, Augsburg, Erhard Ratdolt, IV. Non. Jan. [2. Jan.] 1490.

1. ábra. Stabius művének címlapja

antikva szakértőjéhez, a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (a továbbiakban GW) főmunkatársához, Falk Eisermannhoz fordultunk. Ő Oliver Duntze tipográfus szakértő – szintén a GW munkatársa – bevonásával megállapította, hogy nagy valószínűséggel mindkét kérdéses nyomtatvány a nürnbergi nyomdász, Ambrosius Huber műhelyében készült. A szöveg betűtípusa egyezik Huber 1500-tól használt Type 6. gót rotundájával,⁵ a címlapé pedig a nyomdász Type 1. gót bastardájával⁶ és Type 4. gót texturájával.⁷ A nyomdász személyének megállapítása után a másik kérdéses bibliográfiai adat megfejtése következett: a nyomtatás ideje. Johannes Muntz prognosztikonja az *Astrologica operatio Anni MDIJJ*. címet viseli, kolofón nem található a nyomtatvány végén, így feltételezhetjük, hogy az 1502. év végén készült Huber nürnbergi műhelyében, tehát a következőképpen írhatjuk le:

MUNTZ, Johannes, *Astrologica operatio Anni MDIJJ*
 [Nürnberg: Ambrosius Huber, c. 1502]
 4°; [a4], b6 = [10] ff., ill.: 1 fig. xylogr., init.

⁵ Vö. <https://tw.staatsbibliothek-berlin.de/ma06771>

⁶ Vö. <https://tw.staatsbibliothek-berlin.de/ma06766>

⁷ Vö. <https://tw.staatsbibliothek-berlin.de/ma06769>

2. ábra. Muntz művének címoldala

Izgalmasabb kérdés volt Stabius *Juditiu*mának datálása. Mivel a prognosztikonokat általában az érvényességük előtti év végén nyomtatták, és amint az a címéből kiderült – *Juditiu Ingolstadtensi... ad annum d[omi]ni Millesimum quingentesimum primum* – a mű előrejelzései az 1501. évre vonatkoztak, így felmerült, hogy talán egy unikális ősnymtatvány kerülhetett elő Szombathelyen. A szöveg végén azonban az „Anno domini 1501.” szavak olvashatók, melyet akár kolofónnak is felfoghatunk, vagyis jelenthetik a nyomtatás dátumát. Néhány délnémet városban ugyanakkor az újév első napjának december 25-e számított, tehát Stabius művét nyomtathatták karácsony első napja és december 31-e között is: így volt esély arra, hogy a *Juditiu*m ősnymtatványként bekerülhessen a nyilvántartásba. A berlini kollégák azonban hosszas megfontolás után úgy döntöttek, hogy a művet a korai antikvák, nem az ősnymtatványok közé sorolják. A szöveg végén található dátumot ugyanis végül a nyomtatás idejeként azonosították, így nem dönthető el biztosan, hogy 1500 decemberében készült el a nyomtatvány. Stabius prognosztikonját tehát a következőképpen írhatjuk le:

STABIUS, Johannes, *Juditiu Ingolstadtensi... ad annum dni Millesimum quingentesimum primum*. [Nürnberg: Ambrosius Huber], Anno domini 1501.
 4°; A4, B4 = [8] ff., ill.: 1 fig. xylogr., init.

Mielőtt a nyomtatványok tartalmát röviden ismertetnénk, érdemes néhány mondatban a két szerző munkásságát bemutatnunk. Közülük Johannes Stabius (Stöber) az ismertebb:⁸ 1460 körül született a felső-ausztriai Steyrben, és 1522. január 1-én hunyt el Grazban. Életének korai éveiről szinte semmit nem tudni, a szakirodalom mindössze annyit feltételez, hogy Schlettstadtban (ma: Sélestat, Franciaország) Ludwig Dringenbergnél tanult. 1482-ben iratkozott be az Ingolstadti Egyetemre, ahol aztán 1498 és 1503 között maga is matematikát oktatott. Stabius és társai már az egyetemi évek alatt létrehoztak egy humanista kört, melynek központi figurája Konrad Celtis volt. 1485-ben pappá szentelték, és noha 1500-ban például Karlstetten plébánosa volt, papi teendőket nem látott el. Celtis hívására 1502-ben Bécsbe költözött, ahol az I. Miksa császár által nem sokkal korábban alapított *Collegium poetarum et mathematicorum* tagja lett a Bécsi Egyetemen. Mindössze egy évig tanított itt (nevesebb tanítványai közé tartozott Georg Tannstetter), mivel 1503-ban I. Miksa udvari történetíróvá nevezte ki. Ekkor készítette el a Habsburg-ház genealógiáját, valamint több más humanista tudóssal közösen dolgozott a hivatalos Habsburg-történeten. Ennek részeként az ő nevéhez fűződik a Dürer által készített fametszetsorozat, az I. Miksa császár *Diadalmenet* és a *Diadalliv* eszmei koncepciójának a kidolgozása. Utóbbihoz Stabius maga is írt magyarázó szövegeket.

A történetírás mellett Stabius asztrológiával és térképészettel is foglalkozott, 1502-ben például egy bonyolult napórát is tervezett a nürnbergi Szent Lőrinc-templom számára, melyet Sebastian Sperantius készített el. Dürerrel 1515-ben egy világtérképet és egy csillagászati térképet készítettek, valamint szintén az ő nevéhez fűződik a szív alakú területtartó vetület koncepciójának a kidolgozása 1502-ben a világtérképhez, melyet aztán 1514-ben Johannes Werner alkalmazott. Dürerrel való szoros kapcsolatát mutatja, hogy ő készítette el Stabius portréját. Szerteágazó érdeklődését és munkásságát több műfajban megjelent munkái is mutatják: csillagászati, matematikai, történeti írásai mellett szövegkiadással és költészettel is foglalkozott, sőt 1502-ben Celtis 'poeta laureatus'-sá is koronázta. Stabius prognosztikonokat is készített, elsősorban az ingolstadti évei alatt. Eddig három ilyen munkája volt ismert, köztük egyébként a most előkerült német nyelvű változata is.⁹

A két szerző közül az egyik munkája révén Magyarországhoz is kötődő Johannes Muntzról tudunk kevesebbet.¹⁰ Muntz szintén a Bécsi Egyetemen tanított, és életéről lényegében csak annyi információ áll rendelkezésre, amennyit Tannstetter *Viri mathematici* című, 1514-es munkájában olvashatunk, vagyis a württembergi Blaubeurenből származott, Bécsben kanonok és egyetemi tanár, valamint elsősorban orvostudománnyal, teológiával és asztrológiával foglalkozott.¹¹ Muntz főbb munkái latin és német nyelvű almanachok és prognosztikonok voltak. Ezek rendszerint Bécs városának készültek, de már a 18. század óta ismert egy magyar vonatkozású munkája is, a *Tabula minutionum super me-*

⁸ Életrajzát lásd: GRÖSSING, Helmuth von, *Johannes Stabius, Ein Oberösterreicher im Kreis der Humanisten um Kaiser Maximilian I.* = *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs*, 9. Band, Graz, Wien, Köln, 1968, 239–264; RÖTTEL, Karl, *Stabius, Johannes = Neue Deutsche Biographie*, 24(2010), Berlin, Duncker & Humblot, 777–778; MÜLLER, Reinhard, *Stabius, Johannes = Deutsches Literatur-Lexikon*, 19(1999), Saur, Bern, München, 83–84.

⁹ STABIUS, Johannes, *Prognostikon für Ingolstadt auf das Jahr 1501*, [Ulm, Johann Zainer d. J., 1500], GW M43226.

¹⁰ MALM, Mike, *Muntz, Johannes = Deutsches Literatur-Lexikon, Das Mittelalter*, 7(2015), 1468–1469.

¹¹ „Johannes Muntz ex Plabeirn Artium magister. Sacrae theologiae baccalaureus formatus, et ecclesiae cathedralis Viennensis canonicus; in astrologia ita excelluit, ut nulla sua aetate secundus iure aestimari potuit. Scripsit prognostica a stellis sumpta, quae prae aliis omnibus tunc in precio erant. Obiit autem hic venerandus vir Viennae Anno Christi 1503. Tertio nonas Decembris. In ecclesia cathedrali sepultus.” PEUERBACH, Georgius, *Tabulae eclipsisium...*, Viennae, Arte et industria solertis viri Ioannis Winterburger, 1514, [7].

ridiano Budensi MCCCCXCV.¹² Az 1495-ös évre szóló, a budai délkörre készített érvágó falinaptárat a bécsi Winterburger-féle műhelyben nyomtatták. Muntznak ezzel együtt összesen nyolc munkája ismert, így a szombathelyi Smidt Múzeumban előkerült példány a kilencedik, ráadásul az egyik utolsó, hiszen 1503. december 3-án hunyt el. Az 1503-as évre egyébként Muntz újonnan előkerült prognosztikonján kívül további két munkája is fennmaradt: egy Nürnbergben, szintén Ambrosius Huber által nyomtatott orvosi naptár,¹³ valamint az *Astrologia* német nyelvű párja, mely feltehetően Bécsben, Johann Winterburger keze nyomán látott napvilágot.¹⁴

A két szerző életének rövid ismertetése után nézzük a két szóban forgó prognosztikont. Ez a kora újkorban igen népszerű, gondolkodást és világnézetet befolyásoló kiadványtípus csillagászati megfigyelések alapján közölt időjárás-előrejelzéseket, politikai eseményeket és egyéb jövőndöléseket tartalmazott.¹⁵ A prognosztikonokban található előrejelzések órára és percre pontosan kiszámított csillagászati jelenségek (például a Hold állásai) alapján csak egy szűk területre – általában egy-egy jelentősebb városra – voltak érvényesek: esetünkben Ingolstadt és Bécs városára. A kalendáriumok és prognosztikonok a 16. század végére váltak népszerű, a mindennapi életben is útmutatóként használt tömegtermékké, és érdekes művelődéstörténeti adalékokat szolgáltatnak: ezekben a nyomtatványokban a tudományos igényű asztronómia – csillagászat és matematika – verseng a csillagjósláson alapuló, az égitestek mozgásából a földi eseményeket előrejelző asztrológiával, mely idővel egyre több emberhez jutott el.¹⁶ A naptárak és prognosztikonok kiadása – melyeket kezdetben hivatásos matematikusok és csillagászok állítottak össze – már a 15. század közepétől a nyomdák alapvető tevékenységének számított.

A jelen közleményben tárgyalt kötet első kolligátuma Johannes Muntz Bécs városának, az 1503. esztendőre készített prognosztikonja. Amint azt az első ábrán láthatjuk, a nyomtatvány címloldalán egy fametszetet találunk. A metszetet készítője öt ablakra osztotta: középen az év uralkodó bolygójának, a Napnak, a négy ablakban pedig a négy évszak uralkodó bolygóinak és zodiákus jegyeinek megszemélyesített ábrázolásai láthatók. Amint az a korszakban gyakran megfigyelhető,¹⁷ a megszemélyesített bolygók a korabeli európai főúri divatnak megfelelően öltözködnek, viszont az ókori mitológiai attribútumaikat hordozzák.

A prognosztikon felépítése a következő: Muntz az előrejelzéseit három 'tractatus'-ra osztotta, melyeket további kisebb fejezetekre, 'caputok'-ra tagolt. Az első 'tractatus'-ban a címlapon szereplő metszet szöveges leírását találjuk. A szerző igen részletesen, évszakokra lebontva elemzi a csillagok állását: az adott évszakok uralkodó bolygóit, a bolygóegyüttállásokat vagy például a várható fogyatkozásokat. A második 'tractatus' a várható időjárás jelenségek alapján jósolja meg azokat a betegségeket és háborúkat, melyekre 1503-ban számítani lehet, de olvashatunk például az emberekre váró általános történésekről is. Ez a rész nem sok jót vetít elő az évre – annak ellenére,

¹² BORSA Gedeon, *Budai délkörre készült újabb falinaptár az 1495. évre = Magyar Könyvszemle*, 95(1979), 202–210.

¹³ Az egyoldalas orvosi naptár ma a Jagelló Könyvtárban található. LEWICKA-KAMINSKA, Anna, *Kalendarz na rok 1503 w zbiorach Biblioteki Jagiellonskiej = Biuletyn-Biblioteki Jagiellonskiej*, 29(1979), 55–58.

¹⁴ SORBELLO STAUB, Alessandra, *Eine unbekannte Vorhersage des Johannes Muntz für das Jahr 1503. = Bewahren und Erforschen, Beiträge aus der Nicolaus-Matz-Bibliothek (Kirchenbibliothek) Michelstadt, Festgabe für Kurt Hans Staub zum 70. Geburtstag*, hrsg. Wolfgang Schmitz, Michelstadt, 2003, 262–281.

¹⁵ A témában lásd: DUKKON Ágnes, *Régi magyarországi kalendáriumok európai háttérben*, Bp., ELTE Eötvös, 2003.

¹⁶ DUKKON 2003, i. m. 12.

¹⁷ DUKKON 2003, i. m. 65.

hogyan az uralkodó bolygó a Nap, mely a bőség és prosperálás szimbóluma volt. Itt olvashatunk még a keresztényekre, a zsidókra, valamint a törökökre vonatkozó jóslásokról, a 'tractatus' végén pedig a pápát, a német-római császárt, valamint a magyar és cseh királyt – tehát II. Ulászlót – illető előrejelzések találhatók. A harmadik 'tractatus'-ban az egyes hónapokban várható részletes időjárási előrejelzés található.

Stabius prognosztikonja a kolligátum negyedik kötete. A címlap fametszetén a Nap és a Jupiter megszemélyesítését láthatjuk: a metsző a háromalakos kompozícióban a szereplőket – a Napot, a Jupitert és egy kisebb alakot – a háttérben egy várost ábrázoló tájképbe helyezte. A figurák öltözetete a fentebb leírtakhoz hasonlóan a korabeli főúri divatot követi, az alakokat pedig szintén az ókori attribútumokkal ábrázolta a metszet készítője. Az év uralkodó bolygója tehát a Nap, a Jupiter pedig 'in regimine princeps'. A Nap fején sugárkorona, bal kezében egy botot tart (ez talán egyik jellemző attribútuma, a kocsihajtáshoz használt ösztöke), jobb kezében hárfát van. A Jupiternek egyetlen ókori attribútuma jelenik meg az ábrázoláson, a bőségszaru, melyből a harmadik figura kezében tartott tálba önti az aranyat.

A prognosztikont öt nagyobb részre oszthatjuk, melyek további kisebb egységekre (az egyszerűség kedvéért nevezzük caputoknak) tagolhatók. Az első, általános bevezető rész után – mely a bolygóállásokat és az azokból következő asztrológiai információkat tartalmazza – a *De Domino anni* című caputban olvashatunk az év uralkodó bolygójáról. Ahogy azt fentebb, a címlapon található metszet leírásában is láthattuk, ez a Nap, mely a Jupiterrel kiegészülve pozitív, prosperáló évet vetít elő. A második egységben a háborúról és békéről, valamint a különböző – embereket, állatokat és növényeket érintő – betegségekről közöl jóslásokat. A harmadik nagyobb részben a keresztényekre, a zsidó vallásúakra, illetve a törökökre váró történeteket fejt ki, majd az egyházi és világi arisztokráciára, az államigazgatásra és egyéb néprétegekre vonatkozó előrejelzéseket közli.

A negyedik egységben az 1501. évben a különböző országokra és népekre (*De statu quorundam regnorum et civitatum*) kiszámított jóslatok következnek: *De Venetis, De Ungaris et Austriacis populis, De Polonis, De Bavaria et Franconia, De Ingolstadiensibus, De Nurnbergensibus, De Viennensibus*. A prognosztikon ötödik nagyobb részében Stabius az időjárásra vonatkozó megfigyeléseket közli elsőként évszakokra, majd hónapokra lebontva. A prognosztikon tartalmáról és hangvételéről általában elmondhatjuk, hogy az megfelel a Nap–Jupiter uralkodó bolygók által képviselt pozitív, prosperáló, bizakodó képnek.

A szombathelyi Smidt Múzeum gyűjteményében talált két korai prognosztikon megfelel a műfaj korabeli sajátosságainak. Érdekességként érdemes még megemlíteni – bár mivel délnémet területen született művekről van szó, talán kevésbé meglepő –, hogy mindkét szövegben röviden feltűnik Magyarország is. A két prognosztikon előkerülése azonban természetesen nem ezért fontos vagy jelentős. A munkák egyrészt a történetírás, mindenekelőtt a művelődéstörténet számára lehetnek érdekesek, másrészt felhívják a figyelmet a magyarországi vidéki gyűjtemények feldolgozásának fontosságára is. A viharos 20. században szétszóródott nemesi, nagypolgári és egyházi (plébániai, iskolai) könyvtárak értékes darabjai lappanghatnak ezekben a gyűjteményekben, melyek így még sokáig tartogathatnak meglepetéseket.